

Zeldzame vorstenportretten door de De Passes in het Rijksprentenkabinet

In het prentenkabinet bevinden zich enige portretgravures door de leden van de familie de Passe, die zo zeldzaam zijn, dat zelfs Franken en Hind ze niet kenden.¹ Maar het zijn vooral een aantal afbeeldingen van vorstelijke personen, die tot de meest zeldzame behoren. Veruit de belangrijkste prent in deze categorie is het portret van koningin Elisabeth I van Engeland door Crispijn de Passe de Oude. Deze werd reeds gepubliceerd door K. G. Boon². Een ander Engels portret van blijkbaar de allergrootste zeldzaamheid is een jeugdportret door Simon de Passe van koning Karel I. Het is één der vroegste afbeeldingen van deze vorst, die toen overigens nog slechts de titel van Duke of York voerde. Immers, hij werd in 1600 geboren en het portretje is 1613 gedateerd (afb. 1).

Het is niet geheel zeker wanneer Simon in Engeland arriveerde. Waarschijnlijk was dat reeds in 1612, het jaar waarin de gehele familie de Passe van Keulen naar Utrecht verhuisde. In dat jaar maakte Simon reeds een portret van Henry, de Prins van Wales. Het portretje van de jonge prins Charles in onderaan tussen de krullen van de cartouche gesigneerd S Pass - A° 1613 - sculp. Deze gehele signatuur en datering is ongewijzigd gebleven op de tweede staat van de prent, die door Hind werd gepubliceerd in zijn voortreffelijke werk over de Engelse

prentkunst. Dit portret (afb. 2) werd van dezelfde plaat gedrukt, die daarvoor grondig werd bijgewerkt. De prins kreeg een ouder uiterlijk en een andere kraag. Ook werd het Latijnse gedicht: 'Florentis...cluit' door een Engelse titel vervangen. Hierin wordt Karel Prins van Wales genoemd. Deze titel ontving hij eerst in november 1616. Omstreeks die tijd moet Simon zijn portret dus hebben bijgewerkt om aktueel te blijven. Merkwaardig is overigens dat van het portretje van 1613 reeds in hetzelfde jaar kopieën verschenen. Het lijkt mij namelijk wel zeker dat de prent van Simon de eerste is. In 1613 verscheen in Utrecht een tweede editie van: *Regiae Anglicae Maiestatis Pictura*, waarvan de eerste druk in 1604 het licht had gezien. Op een bijgevoegd Duitstalig titelblad van deze uitgave van 1613 wordt Crispijn de Passe de Oude niet alleen als uitgever, maar ook als graveur genoemd. Het portret hierin van Karel I is een nauwkeurige kopie naar het voorbeeld van Simon, die zijn portret uit Engeland zal hebben verstuurd. Het heeft ook dezelfde Latijnse verzen als het origineel. Hier doet zich dus het interessante feit voor, dat de beroemde vader een prent van zijn pas beginnende zoon kopieert. Slechts de sfinx-achtige wezens in de bovenhoeken heeft Crispijn naar zijn eigen voorkeur en gewoonte veranderd (afb. 3). Een andere, veel

*Florentis regni columen, flos aureus ævi,
Spes patris, et populi summa Caledoni:
Exspectat quondam quem magna Britannia regē,
CAROLVS hoc læte frontis honore cluit.*

Art. to be found by Joh. S. wallburg and Geo. H. 1613.

*The most Illustrious and mighty Prince,
CHARLES Prince of Wales, Duke of
Cornwall, York and Albany, Earle of
Chester is Knight of the most nob. Ord. of the Bath.*

Art. to be found by Joh. S. wallburg and Geo. H. 1613.

*Florentis regni columen, flos aureus ævi,
Spes patris, et populi summa Caledoni:
Exspectat quondam quem magna Britannia regē,
CAROLVS hoc læte frontis honore cluit.*

Afb. 1. Simon de Passe, Karel I van Engeland als Hertog van York, 1613.

Afb. 2. Simon de Passe, Karel I van Engeland, 2e staat.

Afb. 3. Crispijn de Passe de Oude, Karel I van Engeland.

Afb. 4. Willem de Passe, Koning Lodewijk XIII van Frankrijk, 1e staat.

Afb. 5. Willem de Passe, Koning Lodewijk XIII, 2e staat.

Afb. 6. Crispijn de Passe de Oude, Frederik IV van de Palts, 1e staat.

Afb. 7. Crispijn de Passe de Oude, Frederik IV van de Palts, 2e staat.

Afb. 8. Crispijn de Passe de Oude, Ferdinand van Beieren.

Afb. 9. Crispijn de Passe de Oude, Karel II van Lotharingen, 1594.

Afb. 10. Crispijn de Passe de Oude, Keizer Rudolph II, 1e staat, 1594.

Afb. 11. Crispijn de Passe de Oude, Keizer Rudolph II, 2e staat, 1603.

Afb. 12. Crispijn de Passe de Oude, Albertus van Oostenrijk, 1e staat.

Afb. 13. Crispijn de Passe de Oude, Frederik V, Koning van Bohemen.

Afb. 14. Crispijn de Passe de Oude, Elisabeth, Koningin van Bohemen.

Afb. 15. Crispijn de Passe de Oude, Maurits in de Slag bij Nieuwpoort, 1600.

Afb. 16. Crispijn de Passe de Oude, Gustaaf Adolf aan de Oder, 1631.

zwakkere navolging door een onbekende graveur komt voor in: Robert Dallington, *Aphorismes civil and militaire*, 1613³. Waarschijnlijk was het voorbeeld voor de gravure van Simon de Passe het door Robert Peake geschilderde portret, thans in de University Library, Cambridge, eveneens 1613 gedateerd⁴.

Van de slechts één jaar jongere Lodewijk XIII van Frankrijk bestaat eveneens een jeugdportret. Voor zover bekend is het nooit in verband gebracht met de Passe. Maar stylistisch hoort het portret geheel in die kring thuis en wel speciaal bij de portretten van Willem de Passe, de broer van Simon. Van hem zijn een groot aantal portretten bekend, voor het grootste gedeelte van beroemde Engelsen. Maar juist van Lodewijk XIII bestaan enige portretten, die door hem zijn gesigneerd of aan hem toegeschreven worden (Fr. 714 en 723 en Hind II, 292, nr. 11). Het jeugdige portret (afb. 4) is waarschijnlijk ca. 1620 ontstaan. Ook van deze prent bestaat een latere staat (afb. 5), waarin het hoofd van de jonge koning ouder is gemaakt en haar-

dracht en kraag naar de eisen des tijds zijn gewijzigd. Bovenaan in de omlijsting is toegevoegd: *Aetatis 29* en onder het portret het devies: *Virtuti damnosa quies*. Het is niet uitgesloten dat Willem de Passe, die dikwijls met Guillh. Passe signeerde, zijn naam in het vierregelige Franse gedicht onder de prent heeft verborgen. Het luidt:

Cest icy le parfaict Image
 De lheretier de saint louis
 Qui Passe en l'Avril de son aage
 Martel, Charlemainge et Clouis
 De eerste letter van de derde regel is zo gevormd, dat men zowel *Qui* als *Gui* lezen kan. Opvallend is ook dat *Passe* met een hoofdletter geschreven is. En men zou zo zeggen dat de derde regel in het verband er met de haren is bijgesleept. Dat dezelfde verzen ook onder latere portretten van Lodewijk XIII voorkomen, zegt niet zoveel, omdat dit portret het eerste is, en anderen die teksten konden overnemen, zonder er een signatuur mee te bedoelen. Trouwens het gedicht komt voor zover bekend alléén voor op portretten door de

Afb. 17. Crispijn de Passe de Oude, Prins Maurits.

familie de Passe gemaakt, zoals op Fr. 714, die misschien ook door Willem gemaakt is en Fr. 717 die voorkomt in de Maneige Royal door A. de Pluvinel, verschenen in 1623. Voor deze prent komen zowel Willem als Crispijn de Jonge in aanmerking. Een tegenzijdige kopie uit 1624 is door Willem gemaakt (Hind II, pl. 178).

Van Crispijn de Oude is een groot aantal portretten bekend, die hij in de eerste jaren van zijn verblijf te Keulen heeft gegraveerd en die blijkbaar min of meer een serie hebben gevormd. De voorgestelden zijn meest vorsten, pausen en aartsbisschoppen, gevat in ovalen en voorzien van een randschrift. De dateringen lopen van 1592 tot ca 1605. Ook hiervan bevinden zich enige zeldzame en ongepubliceerde exemplaren in het Prentenkabinet.

De vroegste prenten zijn nogal stijf en wat de gezichten betreft nogal grof en ongenueanceerd. In latere jaren heeft Crispijn zijn platen zo bijgewerkt, dat de voorgestelde er ouder op leek en de gelaatsuitdrukkingen zijn dan ook veel boeiender

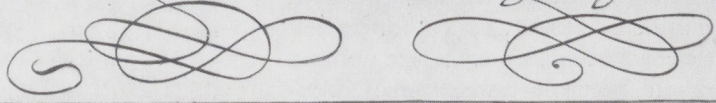

Afb. 18. Crispijn de Passe de Oude, Prins Frederik Hendrik.

en persoonlijker geworden. Een goed voorbeeld is het portret van Frederik IV, keurvorst van de Palts (Fr. 833). De eerste staat moet ca 1592 gedateerd worden, de tweede ca 1608 (afb. 6, 7). Ook het portret van Ferdinand van Beieren Paltsgraaf en Hertog (1550–1608) zal omstreeks 1592 zijn ontstaan (afb. 8). De prent toont alle kenmerken van de vroegste portretten door Crispijn de Oude. Het portret van Karel II (vroeger beter bekend als Karel III) van Lotharingen (1543–1608) is 1594 gedateerd. Deze keer draagt de prent het bekende monogram van de Passe (afb. 9). Uit hetzelfde jaar is de eerste staat van een portret van Keizer Rudolf II (Fr. 846). Franken kende nog niet de tweede staat van deze prent (afb. 10 en 11). De Passe heeft door de haardracht, de baard en de vorm van de neus te veranderen de keizer een ouder aanzien gegeven en het jaartal veranderd in 1603. Hoewel het moeilijk zichtbaar is, staat het monogram op de prent. Een soortgelijke verandering paste de Passe toe in het portret van Christiaan II van Saksen (Fr. 859).

LOVISA FILIA FRED: HENR: PRINC: AVR: COM: NASSOVA. et
LOVISA dochter van Fredrick Hendrick Prince van Oraengen ende Graue van Nass: et.

Afb. 19. Crispijn de Passe de Jonge, Prinses Louise Henriette. Coll. Museum S. van Gijn, Dordrecht.

Uit de jaren kort voor 1600 stamt de eerste staat van een portret van Albertus van Oostenrijk nog wel als kardinaal, maar reeds als Gouverneur (Fr. 454). Hiervan kende Franken nog maar één staat. Van dit portret zijn in het Prentenkabinet echter twee vroegere staten. Op de eerste (afb. 12) komt het monogram rechts van het hoofd nog niet voor, evenmin als het devies Patriis Virtutibus onder het portret, terwijl de kardinaalsmuts nog zeer licht is. In de tweede staat is het monogram en het devies aangebracht, en is de muts donkerder van kleur geworden. In de derde staat is de haar-dracht van Albertus veranderd. De blonde krullen zijn door gladder en donkerder haar vervangen, de snor is versmald en de baard puntiger geworden.

Niet tot deze reeks behoren – ze zijn kleiner en later – de portretten van Frederik V van de Palts, koning van Bohemen en zijn vrouw Elisabeth. Omdat de vorsten in vol konings-ornaat zijn uitgedost, moeten de prenten in of kort na 1619 zijn ontstaan. Het portret van de koningin heeft weer het bekende monogram van de Passe, dat van de Winterkoning is niet gesigneerd (afb. 13 en 14). Beide prenten hebben als voorbeeld gediend voor vele anonieme navolgingen uit de 17de eeuw.

Een opmerkelijk voorbeeld van de veel voorkomende gewoonte om de koperen platen van gegraveerde portretten veel later nog eens opnieuw te gebruiken, is dat van Prins Maurits in de Slag bij Nieuwpoort (afb. 15). Deze grote prent verscheen reed in het jaar 1600 zelf. Meer dan 30 jaar later werd de plaat gebruikt voor een afbeelding van koning Gustaaf Adolf II van Zweden tijdens zijn campagne langs de Oder in maart 1631, na de landing bij Peenemünde (afb. 16). Uiteraard zijn het wapen en het devies veranderd, evenals het onderschrift. De volledige signatuur van de Passe is verdwenen, maar zijn monogram rechts onder is gehandhaafd. Het paard werd een appelschimmel, de plaatsen op de achtergrond werden eenvoudig omgedoopt. De IJser werd tot Oder verklaard, Nieuwpoort werd Gartz. Oosten-de verdween geheel, maar aan de horizon is inmiddels 'Kustrien' (= Kostrzyn) verzezen. Fran-

ken kende het portret als Gustaaf Adolf blijkbaar niet (Fr. 781)⁵.

Tenslotte zou ik hier nog enkele Oranjeportretten aan Crispijn de Passe de Oude willen toeschrijven. Het zijn de duidelijk bij elkaar behorende portretten van Maurits en Frederik Hendrik (afb. 18, 19). Hoewel niet gesigneerd, lijkt mij het auteurschap van de Passe wel zeker. De hele graveerwijze is identiek met de zijne. Ook de belettering van het ovaal, en het lettertype van het onderschrift wijst op de Passe. Zoals gebruikelijk bij de Passe zijn de geportretteerden achter een soort balustrade geplaatst. Onlogisch is het daarom misschien om de hoeden buiten het ovaal te laten steken. Storend is dat echter niet, integendeel, het vergroot de levendigheid aanzienlijk⁶.

Alleraardigst is een portretje van Prinses Louise Henriette, de dochter van Frederik Hendrik. Franken heeft het niet vermeld, maar wel Van Someren, die het onder nr. 949 beschrijft en terecht de naam van De Passe oppert. Mij lijkt de prent van de hand van de jonge Crispijn te zijn. Franken noemt onder nr. 796 een prent in een veiling in 1876, voorstellende Prins Willem II als 8- à 10-jarige knaap, op een balcon met een uitzicht op het Stadhouderskwartier, staande bij een tafel voor een opgenomen gordijn. Daar ook de maten kloppen (19 × 11,5 cm), lijkt het mij zeer waarschijnlijk dat dit portret van Willem II een pendant is van dat van zijn één jaar jongere zusje Louise Henriette. Het is te hopen dat dit portret nog eens tevoorschijn zal komen.

¹ D. Franken, *L'Oeuvre gravée des Van de Passe, Amsterdam-Paris, 1881. Hierna steeds vermeld als: Franken. A. M. Hind, Engraving in England, Cambridge, 1955.*

² K. G. Boon, *De Passe's prent van koningin Elisabeth, Bulletin van het Rijksmuseum, 1958, p. 3-9.*

³ *Afgebeeld in: Hind II, pl. 25.*

⁴ *Afgebeeld in: Ellis Waterhouse, Painting in Britain, 1530 to 1790, pl. 21 B.*

⁵ *Sixten Strömbom, Svenska Kungliga Porträt, I, vermeldt het portret als Gustaaf Adolf onder het nummer G II A-97, maar is blijkbaar onkundig van de vroegere staat als Maurits.*

⁶ *Waarschijnlijk beschreven door J. F. van Someren, Portretten van Nederlanders, onder no. 200 en 240.*